

Родина Лизогубів та її внесок у розвиток культури

Помітний слід в історії України залишила велика козацька родина Лизогубів. Серед представників цього досить розгалуженого роду особливої уваги заслуговує військова династія, до числа якої входили наказні гетьмани, полковники, інші представники генеральної старшини, що відзначилась у багатьох битвах козацького війська протягом XVII–XVIII століть. Значною мірою впливали вони на хід історичних подій, брали участь у політичному та економічному житті України; розвивали міжнародні торговельні зносини, впроваджували нові засоби господарювання.

Окремої уваги заслуговує благодійництво цієї родини. Власним коштом Лизогуби будували церкви, робили вагомі внески до храмів Чернігова та Києва, запрошували для роботи визначних майстрів і тим самим сприяли розвитку української архітектури; з їх боку велику допомогу надавали видатним діячам української культури, і особливо Т.Г. Шевченку, підтримували національну ідею. Життя та діяльність багатьох представників родини тісно пов'язані з історією Чернігово-Сіверського краю.

Родове коріння Лизогубів знаходиться на Переяславщині, у містечку Гельмязів (нині – село Гельмязів Золотоніського району Черкаської області), де Кіндрат Іванович Лизогуб був простим козаком. Особисті здібності, кмітливість, сумлінне ставлення до служби та військовий хист дали змогу його синам Івану та Якову – на той час ще молоді козаки – отримати полковницькі уряди. В 1661 році Іван Кіндратович Лизогуб очолив Уманський полк, а його молодший брат Яків Кіндратович в 1662 році став на чолі Канівського полку. З особливим дорученням гетьмана І. Брюховецького Я. Лизогуб їздив посланцем до Москви, отримав від царя дворянство “за многие службы”¹. Пізніше він служив у гетьмана П. Дорошенка, був полковником, наказним гетьманом, генеральними осавулом. Гетьман вбачав у ньому політичного суперника, який користувався великою популярністю серед козаків Правобережжя, і це згодом стало причиною усунення Якова Лизогуба з посади полковника.

На деякий час Я. Лизогуб був змушений залишити військову кар'єру і перейти на лівий берег Дніпра. Він перегнав численні стада худоби, оселився біля Конотопа на Чернігівщині і став активно займатись господарською діяльністю². За переказами старожилів у тій місцевості було багато вільних земель. Ось на ці “пустовські поля” звернув свою увагу Яків Лизогуб, “ибо въ то время пустовскіе поля помежнымъ жильцамъ занимать было кому хотя вольно”³, і почав їх обробляти. Згодом він став власником великих земельних угідь та лісових масивів навколо Конотопа. Об'їжджаючи нові угіддя, “ставиль на могиле свой намет (палатку) и распоряжал на месте свое хазяйство; а могила, где ставился наметъ, с тех пор и зовётся – лизогубиною могилой”⁴.

Протягом майже десяти років Яків Кіндратович Лизогуб стояв осторонь військових справ, займався зміцненням власного господарства: поступово розширював земельні володіння, придбавав на Сеймі млини. Неподалік знаходились землі, що належали І. Мазепі. Оскільки майбутній гетьман не мав достатньо худоби для обробітку землі (на думку О. Лазаревського), то доводилось йому звертатись до свого найближчого сусіда Я. Лизогуба, щоб взяти волів у борг.

Поверненню Я. Лизогуба до активної військової діяльності сприяли обставини, пов'язані з новою політичною орієнтацією Росії. У 1686 році була укладена угода між

Польщею та Росією про “вічний мир”, держави домовились разом боротись проти турків і татар. У наступному році відбувся великий похід російсько-українського війська, в якому разом з іншими військовими товаришами брав участь і Яків Кіндратович Лизогуб. Через низку причин Кримська кампанія 1687 року виявилась дуже невдалою. В усіх негараздах московський уряд звинуватив українського гетьмана Івана Самойловича: він був заарештований і засланий до Сибіру.

На Коломацькій козацькій раді, що відбулася 25 липня 1687 року, старшина запропонувала обрати новим гетьманом України генерального осавула Івана Степановича Мазепу. Тут же у поході були підвищені у своїх рангах представники козацької верхівки, які підтримали елекцію Мазепи. Яків Лизогуб отримав уряд чернігівського полковника замість Григорія Самойловича, заарештованого разом з батьком. За вірну службу новий гетьман наділив Я. Лизогуба селом Соснівка, а після другого Кримського походу 1689 року передав йому села Слабин, Бігач, Шестовицю, Золотинку, Козероги, Андріївку, Гнилушу (тепер Лебедівка), Соколівку.

У соціальній політиці І.С. Мазепа спирався на старшинську еліту, залучав до свого оточення заможних та освічених людей, створював міцний табір українських патріотів. У чернігівському полковнику він вбачав людину досвідчену не тільки у справах військових, а й у дипломатичних, довіряв йому виконання особливих доручень. В 1689 році Яків Лизогуб був серед чотирьох найстаріших українських полковників, які супроводжували гетьмана до Москви, куди той приїхав з великим почтом представитися царям Івану та Петру Олексійовичам.

Однією з головних засад першого етапу політики гетьмана І. Мазепи було підтримування добрих стосунків з Москвою. Він активно допомагав Петру I в Азовських походах проти турків і татар 1695–1696 років з метою отримати доступ до Азовського та Чорного морів. Ця боротьба була у колі українських інтересів. Протягом XVII століття українські землі страждали від войовничих рейдів кримчаків, які руйнували міста та села, православні храми, забирали багату здобич: “Татары не оставили свои попытки делать, они и в сем 1694 году, так же при окончании зимы, на сырной неделе, напали на села и деревни около Переясловля, и, побрав много людей в полон, через оплошность переяславского полковника, с тем возвратились обратно”⁵. У вересні того ж таки 1694 року, за наказом І. Мазепи був здійснений великий похід проти татар. Скориставшись з того, що головні сили татарського війська пішли на Угорщину, 20000 козацьке військо під орудою Якова Лизогуба, який на час кампанії був призначений наказним гетьманом, пішло на Буджак, вглиб татарських поселень. “Похід був дуже вдалий. Козацьке військо захопило одну татарську фортецю (“паланку”) і взяло багато полонених, худобу та іншу здобич”⁶. За успішне проведення військової операції чернігівський полковник отримав значну винагороду. Але ця перемога докорінно не впливала на перебіг боротьби з татарами. “Козацькі походи на турецько-татарські володіння були лише авангардними боями перед новим великим наступом проти Туреччини і Криму”⁷.

Весною 1695 року відбувся перший Азовський похід. В ньому взяло участь 30-тисячне об’єднане російсько-українське військо, яке після тримісячної облоги фортеці було змушене відступити. Врахувавши всі невдачі першої Азовської кампанії, відновили воєнні дії у травні 1696 року. Командування 15-тисячним українським козацьким військом у ранзі наказного гетьмана, як і в 1694 році, було знову доручене Якову Лизогубу. Чернігівський козацький полк відіграв вирішальну роль у здобутті Азова; своєю хоробрістю і талантом полководця особливо відзначився Яків Лизогуб. Ось як описував хід подій Петро I: “Малороссийские войска, при которых неотступно пребывал муж добродетельный и военных трудов искусный, Гетман Наказной, Яков Лизогуб, полковник Черниговский,

предварили неприятельский блякавз (укріплення – Н.С.) подкопать и на него мужественно взойти, и с неприятелем бились довольно от полудня до самой ночи, видя же их мужество и донские тогда козаки при них стали, аще же турки, азовские сидельцы, все свои силы на них обернули и оставшихся мужественно турков вон выбили и тем блякавзом овладели, а дождавшись ночи с того блякавзу четыре пушки стащили. А в 18 числе, в субботу о полудни, неприятели, азовские сидельцы, видя войск наших крепкое на град наступление, мужество и промысел радетельный, а свою конечную погибель, замахали шапками и знамена преклонили, уже бо не могли ни в граде, ни под валом скрытися, ... Город Азов со знаменами и пушками, которых пять сот больших нашлося, и с пороховою казною и со всем, что в нем было, отдали... Мы, Великий Государь, велели дать малороссийским войскам 15000 рублей наказному гетману с полковниками и сотниками и знатным товариством, особь каждому червонными золотыми”⁸. Лизогуб отримав від царя солідну винагороду – 40 соболів та сто рублів і 30 червінців. Героїзм та мужність козаків Чернігівського полку були відзначені срібним хрестом, як високою військовою нагородою. Нині він експонується в Чернігівському історичному музеї імені В.В. Тарновського.

Азовським походом Яків Кіндратович Лизогуб закінчив свою військову службу, на той час він був вже людиною дуже похилого віку.

В 90-х роках XVII століття було засноване родинне гніздо Лизогубів у мальовничому містечку Седнів за 25 кілометрів від Чернігова. Тут, на високому пагорбі біля ріки Снов побудували кам'яницю. “Седнівська палата Лизогуба, збудована з каменю і цегли, характеристична мало не фортечним заложенням”⁹ стоїть тут і донині. Неподалік від неї, серед укріпленого городища, Яків Лизогуб звів муровану з червоної цегли та потиньковану церкву-усипальницю, присвячену спершу Різду Богородиці, пізніше переіменовану на Благовіщенську, потім на Воскресенську. Цей храм є одним із ранніх зразків українського бароко на Лівобережній Україні, що зберігся до нашого часу. До церкви було вкладене Євангеліє з написом, зробленим її фундатором: “...их царского пресветлого величества войска запорозкого Черниговского полковника Сго Милости Пана Якова Лизогуба а надано до храму Рождества Пресвятой Богородицы от его ж новосозданную в месте Седневе... рок: 1692 месяца септеврия 21 дня”¹⁰. Євангеліє оздоблене срібним з позолотою окладом, декорованим рослинним орнаментом, сценами “Преображення Господнього” та “Різдва Богородиці” і гербом Лизогубів: у французькому щиті – рука, яка тримає шаблю. Ця пам'ятка зберігається в Чернігівському історичному музеї імені В.В. Тарновського¹¹.

Воскресенський храм в Седневі був родинною усипальницею Лизогубів. У 1924 році Чернігівський Державний музей (тепер історичний музей імені В.В. Тарновського) проводив дослідницькі роботи в церкві. У південному і північному льохах було виявлено 44 поховання, більша частина яких добре збереглася, внаслідок природної муміфікації. Одна з небіжчиць була похована в українському одязі XVIII століття, що повністю зберігся: очіпок, шапочка – “кораблик”, виготовлена з чорного оксамиту зі срібним позументом, кунтуш із коштовної тканини, прикрашений ажурним золоченим позументом, черевики на високих дерев'яних закаблуках з гострими носками. Дослідники вбачали причиною природної муміфікації виключні умови церкви, що збудована на сухому ґрунті, має нормальну вологість завдяки великій кількості вапна, яке в мурах витягувало і висушувало вогкість¹².

В Чернігові, на Дитинці, біля верхнього замку було зведено кам'яницю – будинок родини Лизогубів. Це цікава пам'ятка української житлової архітектури кінця XVII століття, що збереглася до нашого часу. Прямокутна у плані будівля являє собою розвинений тип української хати на “дві половини” – чоловічу та жіночу. Західна частина будинку – більша за розмірами, з видом на площу, призначалась для чоловіків. Зовні вона прикрашена дуже виразним бароковим оздобленням з глибокими рельєфами, різноманітними фронтонами

над вікнами. Жіноча половина менша за розмірами, має вишукані архітектурні деталі. В декоративному оздобленні будинку особливу увагу привертає майстерне оформлення фасадів шляхом використання декоративних можливостей цегли різної форми та розмірів. Після смерті полковника будівля змінила свого власника: її продали Чернігівській полковій канцелярії. На початку XVIII століття там неодноразово бував гетьман І. Мазепа, який, за народними переказами, сховав у великих підвалах свої скарби і доручив охороняти своїй коханій – Мотроні Кочубей. Ось чому ця пам'ятка архітектури отримала три назви: кам'яниця Лизогуба, полкова канцелярія, будинок Мазепа.

Яків Лизогуб належав до тих можновладців, які усіляко сприяли розвитку національної культури. Під їхнім патронатом велось будівництво величних храмів, що й досі репрезентують добу українського бароко. На замовлення козацької старшини талановиті майстри виготовляли різноманітні культові речі: срібні оклади для ікон та оправи Євангелій, які офірувались, часто з вкладними написами, до численних храмів. Для особистого вжитку замовляли у кращих ювелірів того часу столове срібло, прикрашене орнаментами, гербами, монограмами: стакани, чарки, кубки, ложки.

В колекції Чернігівського історичного музею зберігається срібна з позолотою ложка XVII століття роботи вроцлавських майстрів (нині Польща), що належала Я.К. Лизогубу. Черпак ложки декорований літерами “ЯЛПЧ” (Яків Лизогуб полковник Чернігівський)¹³.

Незадовго до смерті, у травні 1698 року, Яків Кіндратович Лизогуб склав заповіт, який є досить цікавим і повчальним документом. “Яко всему християнському народови, явный то есть ведом праведный вырок Бжий: иж хто колвек родится на сей мусит умирати; так знаючи и я Его царского Прсвтлого Влчтва Войска Запорозкого Черниговский Полковник Яков Контратович Лизогуб, о том досканале, и завше на мисле маей иле инишных летех шедивых, маючи надходячий близкий теремен смэртельности, от которого ниhto не эсть волним...”¹⁴.

На декількох аркушах розписано, яким чином слід розподілити маєтності та коштовності між дітьми та онуками, не забуто нікого, навіть далеких Гельмязівських родичів “при убозтве в местечку Гельмязове живучих, злецаю жоне моеї абы по моеї смерти оних товаром рогатим поділило, даючи кому по троє, по четверо, и по шевлюзе, иж бо бы мене свойственника своего ведали, кгыж тоє чиню для памяти себе”¹⁵. Але не тільки розподіл матеріальних статків та коштовностей турбував старого полковника. Я. Лизогуб хотів, щоб в його родині панувала взаємоповага, тому і наказував, щоб молодші слухали старших, син та онуки належним чином доглянули його дружину, нічим не докоряли: “Тилко того тут пильно варую, абы се матки невчий ховай бже не ображал и не квелиачи поволност сыновскую против ней оказовал, так власне як належит то ест жебы оную читил, шановал и поважал и во всем ради материнской слухал...”¹⁶. Заповідав Яків Кіндратович онукам своїм зброю військову, щоб боронили рідну землю від ворогів, а між собою жили у мирі та злагоді, щоб не було між ними якихось непорозумінь або, й того гірше, ворожнечі.

Великі суми грошей було призначено на київські та чернігівські церкви: Києво-Печерській лаврі, собору св. Софії, Чернігівським Борисоглібському та Іллінсько-Троїцькому монастирям надавалось по 100 золотих. “За душу свою, для отправления сорокоустов и для вписания имени своего в суботники”¹⁷, в Чернігівський Єлецький монастир, де заповідав себе поховати – тисячу золотих. На ці кошти до південно-західної частини Успенського собору було прибудовано усипальницю, яка після освячення 1701 року отримала назву церкви св. Іакова. До нової церкви родина Лизогубів пожертвувала срібний напрестольний хрест. Мабуть пізніше саме цей срібний визолочений хрест з підніжжям, карбованої роботи і випуклими прикрасами, пожертвований полковником Я. Лизогубом згадується, як реліквія монастиря, яку показували богомольцям. Сьогодні він зберігається в колекції Чернігівського

історичного музею ім. В.В. Тарновського¹⁸. Праворуч від входу на стіні збереглась плита з епітафією, яка сповіщає, що тут похований Я.К. Лизогуб – “благоразумний сего града оградитель, Азова и многих мест крепкий победитель”.

В 1709 році удова Якова Кіндратовича Агафія, що доводилась сестрою седневському городовому атаману Степану Барану, подарувала до храму села Шестовиці Євангеліє, надруковане в 1697 році.

Чернігівський полковницький уряд успадкував син Якова Кіндратовича – Юхим Якович Лизогуб (? –1704), який очолював полк протягом 1698–1704 років. До цього він обіймав посаду генерального хорунжого (1694–1698), разом з батьком брав участь у Чигиринському та в обох Кримських походах.

Від самого початку Північної війни українське військо вирушило на північ: першим пішов Полтавський полк, трохи пізніше з артилерією рушив Чернігівській на чолі з полковником Ю.Я. Лизогубом. Вони брали участь у військових операціях 1701 року. В наступному, 1702 році захопили шведську фортецю Нотебург (старий новгородський Орешек). “Полковник черниговській Ефим Лизогуб з полком ходил под Орешок, зшедшись з генералом Петром Апраксином, на реке Ижер, збили генерала шведського. Ефим Лизогуб под Нарву ходил, и зимовал в Пещерах Псковских, и Шведов от Пещер отбил”¹⁹. Після цих військових компаній не довго довелось жити Ю. Лизогубу. Він помер в 1704 році, похований у церкві св. Іакова, в родинній усипальниці на території Єлецького монастиря.

Юхим Лизогуб був одружений на дочці гетьмана Петра Дорошенка Любові Петрівні; їхні три сини Андрій, Яків та Семен займали різні посади в козацькому війську.

Старший – Андрій Юхимович (1673–1737) – знатний військовий та бунчуковий товариш, був одруженим на дочці стародубського полковника Миклашевського – Прасковії Михайлівні. Універсалом гетьмана І. Мазепи 1694 року Андрію Лизогубу надане село Старе Почепище. На новому місці він розпочав скуповувати землі на території Стародубського полку, який на той час не був ще густо заселений, заснував слободу Лизогубівку та хутір Дадеровський. Від діда та батька Андрій Юхимович успадкував велику кількість земель – конотопські та кролевецькі маєтності, ліси та млини. Згодом жив у Конотопі, звідки управляв своїм великим господарством.

Андрій Лизогуб мав неабиякий бізнесовий хист. Він розводив биків на продаж: випасав на своїх землях, а потім гнав їх у Німеччину і продавав на ярмарках міста Данціга (тепер місто Гданськ), “данцигские торговцы и сами приезжали за быками в Малороссию, которая и тогда славилась своим “украинским товаром”²⁰. Інколи західні купці брали товар у кредит: “Року 1708, мес. июля, 13 дня Мы Якуб Шолц и Матіаш Дембровській, житель, купець и резники Кданськіє, чинимо вѣдомо нашимъ облѣком, ижесмо взяли у его мил. п. Андрея Лизогуба, значного товарища войскового, жителя конотопскаго, торгомъ и в боргъ воловь тридцать, цѣною каждый воль по десять талярей без золотого (5 крб. 80 к.). А до тихъ же волов взялисмо еще на мыто грошей талярей 60 зполна, якіє то гроши, должніє за воли и позиченніє на мыто, всѣ – потому будутъ червоніє уво Гданську, тоєю ціною маємо сеей зимы знову на Вкраину и въ Конотопъ пригостивши сами всю тую сумму ему, п. Лизогубу, червоними отдати, конечно”²¹.

Протягом п’яти років Андрій Юхимович служив конотопським сотником. За великий утиск своїх підлеглих та непомірні здирства на нього було багато скарг. Через ці та інші провини він втратив уряд сотника. Як зазначалось в універсалі гетьмана І. Скоропадського від 1719 року: “бывший сотник конотопский п. Андрей Лизогуб в покуховных грошах, там в г. Конотопі до скаргу войскового збираючихся, не дал слушного вывода, куда оніє и на що рострачены”²².

Незадовго до смерті Андрій Юхимович Лизогуб своїм коштом збудував у Конотопі

велику кам'яну церкву на честь Різдва Богородиці.

Бунчуковим товаришем був і молодший син Ю. Лизогуба Семен (?–1734). Разом з іншими представниками козацької старшини він їздив до Петербурга з чолобитними від полків. Під час Північної війни в листопаді 1708 року був у Батурині і, на думку відомого дослідника мазепинської доби О. Оглоблина, саме Семен Юхимович зробив опис Батуринської руїни в Лизогубівському літопису: “Много там людей пропало от меча, понеже збѣг был от всѣх сел... Много ж на Сеймѣ потонуло людей, утекаючи чрез лед еще некрѣпкій; много и погорѣло, крившихся по хоромам, в ліохах, в погребам, в ямах, где паче подушилися, а на хоромам погорѣли, ибо хотя и вытрубленіе було – престать лѣ кровополитія, однак виходящих от покрытія войско заюшеное, а паче рядовые солдаты, понапившихся, кололи людей и рубали, а для того боячися, прочіе в скрытых мѣстах сидѣли, аж когда огонь обойшол весь город и скрытые пострадали. Мало однак от огня спаслося и только одна хатка, под самую стѣною вала стоячая, уцѣлѣла, нѣякогось старушка”²³.

Семен Лизогуб був серед тих представників козацької старшини, які пішли за Мазепою, у складі його почту прибули до шведів і залишались з ним до Полтавської битви. Пізніше він повернувся в рідні місця, репресій не зазнав, був амністований, швидше за все, як зять гетьмана І. Скоропадського.

У колі господарських інтересів С. Лизогуба був розвиток залізрудного виробництва, якому приділялась велика увага у добу гетьмана І. Мазепи. На власній землі він побудував рудню, а вже потім просив дозволу гетьмана на володіння нею. В універсалі І. Мазепи 1707 року зазначалось: “Пан Семен Лизогуб, товариш знатний войсковий, завювши внов и уже построивши в грунте власном прозываемом Процковском Величковском близко своей слободы Величковки, в сотне Любецкой на речце Вертечи, рудню, просил нашего на оную для спокойного владения универсального подтверждения и аби волно было железо делати позволено”²⁴. Гетьман І. Скоропадський універсалом від 30 серпня 1709 року підтверджував право Семена Лизогуба на цю рудню і наказував всім не перешкоджати йому “в отбирании от посполитых людей тамошних повинностей и послушенства, а также в робленю в рудне, к употреблению домовому построенной на реке Вертече железа”²⁵. Рудню Грабівську в 1730 році “з двома дворами мала у своїй власності і дружина С. Лизогуба Ірина Скоропадська, дочка гетьмана”²⁶.

У 1734 році Семен Лизогуб брав участь у польському поході, помер у місті Гродно, де його і поховали в кафедральному соборі з належною пошаною. Після смерті чоловіка Ірина Скоропадська жила в селі Андріївці, неподалік від Чернігова. Цей маєток успадкувала онука Марфа Василівна, яка наприкінці XVIII століття жила тут з чоловіком відомим дослідником історії України Олександром Івановичем Рігельманом. Заслуговує на увагу сімейна реліквія родини Лизогубів-Скоропадських – скатертина, виготовлена у першій половині XVIII століття, яка нині зберігається у Чернігівському історичному музеї імені В.В. Тарновського. Відомо, що надійшла вона в музейне зібрання із села Андріївки²⁷.

Шлюбні стосунки поєднали рід Лизогубів та Гоголів-Яновських через іншу онуку Семена – Тетяну (1760 р.н.), яка у 1776 році вийшла заміж за Опанаса Дем'яновича Гоголя-Яновського, полкового писаря, згодом секунд-майора і доводилась бабусею відомому письменнику М.В. Гоголю.

Славу Якова Кіндратовича Лизогуба успадкував онук – Яків Юхимович, який понад п'ятдесят років життя віддав військовій справі. До долі свого “підстаршого” онука старий Лизогуб був особливо не байдужий. Військову службу Яків Юхимович розпочав ще за часів полковництва діда, який, імовірно, рекомендував його гетьману І. Мазепі. У 1694 році гетьман посилав молодого Лизогуба з важливим дорученням до Москви. В цей час Яків щойно закінчив навчання в Києво-Могилянській колегії, про що свідчать його записки, де

серед українських часто зустрічались латинські слова і вислови, саме такою особливістю письма вирізнялись студенти цього престижного навчального закладу. Дуже хвилювала діда майбутня наречена онука, – чи буде йому рівнею, з цього приводу він писав сину Юхиму: “Милый сыну мой, пане хорунжій генеральный! Как только установится санный путь и милый ваш сын, а мой внук Яков отправится в Москву, по указу рейментаровскому, тем временем начни высматривать по людях такую семью, с которой могли бы мы соединиться истинною приязнью по законному супружеству внука нашего. Я и сам душевно рад бы помочь этому делу и, не смотря на старость, готов искать “панну” в каком знатном доме для милого приятеля, но сам знаешь, что тут (т.е. около Чернигова) не могу я ничего успеть, потому что и людей нет и нет такой панны, чтобы подходила и под мысль внука и под нашу достойность”²⁸. За дружину Якову обрали доньку переяславського полковника Мировича Феодору Іванівну, престижну наречену, за якою дали щедрий посаг. Після одруження Яків жив у своєму маєтку в Седневі. В цей час він був бунчуковим товаришем Чернігівського полку і виконував окремі доручення Петра І: їздив з дипломатичною місією до коронного гетьмана Польщі. На початку Північної війни в 1700 році “охотницькі полки й півтори тисячі вибірних козаків Чернігівського полку на чолі з наказним полковником Я. Лизогубом були послані до Чудського озера (до “Вдов-Городка”, себто Гдова) для “обереження границ російських”²⁹. За наказом Петра І Лизогуб керував роботами по впорядкуванню могил загиблих під Полтавою російських воїнів та українських козаків.

Героїзм чернігівського козацького полку, який відіграв вирішальну роль у штурмі Азовської фортеці, Яків Юхимович Лизогуб увічнив будівництвом церкви св. вмч. Катерини в Чернігові. Вона стала своєрідним пам’ятником на честь переможного походу українського війська на чолі з наказним гетьманом Яковом Кіндратовичем Лизогубом. У будівництво храму вклали значні кошти як нащадки полковника, так і інші представники козацької старшини. Цей монументальний баштоподібний храм у стилі українського бароко освятили в 1715 році. До церкви було надане Євангеліє, надруковане у 1688 році, із вкладним записом: “Надал до церкви мурованной Катериниської Чернігівської раб Божий Іаков Ефимович Лизогуб, генеральный бунчужный, року 1715, апреля 14”³⁰. Для Катерининської церкви коштом Якова Юхимовича було написано ікону Спаса, на зворотному боці якої зазначено: “... року 1715 сталі ікони сії трудами Якима”³¹. Герб родини Лизогубів викарбували на тумбах іконостасу.

Разом з гетьманом Скоропадський в 1721 році їздив до Москви привітати Петра І з прийняттям титулу імператора і підписанням Ніштадтського миру. Але з боку царя тиск на Україну підсилювався. В 1722 році створена Малоросійська колегія для нагляду за фінансовими справами та розгляду скарг про порушення старшиною законів. Після смерті І. Скоропадського наказним гетьманом Лівобережної України обрали чернігівського полковника Павла Полуботка, який відмовився підкорятися колегії. Але намагання гетьмана та козацької старшини відновити права Гетьманщини і розпустити Малоросійську колегію викликали гнів царя і він збільшив повноваження колегії. П. Полуботка та однодумців викликали до Санкт-Петербурга і ув’язнили в Петропавлівській фортеці. В Україну був надісланий наказ царя розшукати і привезти до столиці всіх прибічників опального гетьмана. Заарештували полтавського полковника Данила Апостола, генерального бунчужного Якова Лизогуба, генерального осавула Василя Журахівського й цілий ряд інших генеральних старшин, було накладено арешт на їхні маєтки. До початку 1725 року всіх їх тримали у в’язниці в Санкт-Петербурзі. У грудні 1724 року Павло Полуботок помер, а його однодумці були звільнені після смерті Петра І на початку 1725 року. Замість заслання до Сибіру, як збирався зробити Петро І, всі українські в’язні були інтерновані в Петербурзі, де вони пробули кілька років. Катерина І повернула маєтки Івану Чарнишу, Семену Савичу, Василю

Журахівському і Якову Лизогубу, але наказала їм побудувати будинки в столиці власним коштом, заборонивши повертатись в Україну. Дозвіл на це дав наступний імператор – Петро II – в 1727 році.

У 1727 році гетьманом України став Данило Апостол, який зробив нове призначення генеральної старшини і полковників, причому більшість становили кандидати самого гетьмана. Генеральним обозним призначили Якова Юхимовича Лизогуба. Після смерті Д. Апостола імператриця Анна Іоанівна 31 січня 1734 року видала грамоту про те, що до виборів нового гетьмана всі справи стосовно України буде вирішувати Правління гетьманського уряду, яке складалось із шести осіб: трьох представників російської адміністрації і трьох – козацької старшини. Найбільші обов'язки покладались на генерал-лейтенанта О.І. Шаховського і на генерального обозного Я.Ю. Лизогуба: “По воле Божей наш верный подданный, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Данила Апостол, сегодня января 17 числа, представился, и будучи мы его верною службою довольны, о нем Всемилостивейше сожалеем. А понеже в избрании гетмана надлежит Нам иметь прилежное и крепкое разсуждение, дабы добрый и верный человек к тому знатному уряду изобретен был, от которого б Нам неверности показано не было ...Мы, Великая Государыня, Наше Императорское Величество, всегда о вас, наших подданных, малороссийского народа людях, матернее попечение, дабы по смерти его ... Гетмана, в правлении Малороссии, во всяких делах не учинилась остановка и помешательства, и от того каким случаем не произошло чего интересам Нашим противного, и вам, Нашим подданным, не приключилось какой тягости, повелели Всемилостивейше до предбудущего избрания Гетмана ...быть правления в Малой России в шести персонах состоящему ... Нашему генерал-ад'ютанту Алексію Шаховському, и еще двум великороссийским, да из вас, малороссийский генеральный старшины, обозному генеральному, Якову Лизогубу и еще двум, которые по благоизобретению назначены будут, и им быть в заседании в равенстве, а сидеть, на правой стороне великороссийским, а на левой малороссийским, и управлять им все малороссийские дела, которые до уряду гетманского надлежат...”³².

За наказом імператриці Я. Лизогуб очолював Генеральний суд та кодифікаційну комісію, що опрацьовувала збірник норм українського феодального права – “Права, за якими судиться малоросійський народ”.

У 1733–1734 роках російський уряд для боротьби з польськими конфедератами, прибічниками С. Лещинського використовував українські війська. До Польщі був направлений 11-тисячний український корпус під командуванням наказного гетьмана Я. Лизогуба, “наказной гетман Яков Ефимович Лизогуб и полковник Игнатий Иванович Галаган отличились тогда своею ревностию и усердием”³³.

Найбільшим тягарем для Гетьманщини стала російсько-турецька війна 1735–1739 років. Україна була основною ареною подій, на її долю припали і найбільші труднощі через безпосередню участь козаків у військових кампаніях та постачання обозу. У травні 1736 року російська армія під командуванням фельдмаршала Мініха та 16 тисяч українських козаків на чолі з наказним гетьманом Яковом Юхимовичем Лизогубом штурмом здобули Перекоп, Козлов (сучасна Євпаторія) та ханську столицю Бахчисарай. Але втримати цю перемогу не вдалося, військо було змушене відступити через нестачу провіанту та хвороби. Російсько-українська армія зазнала великих людських та матеріальних втрат. Ці події знайшли відображення в Лизогубівському літописі, автором якого деякі дослідники вважають Я.Ю. Лизогуба. У хронологічному порядку в літописі подаються важливі історичні події: про обрання гетьмана, про участь козаків у Північній війні, у будівництві Києво-Печерської лаври та Київського арсеналу. Літописець обстоює ідею автономії України, хоча й показує козацьку старшину вірними слугами царського уряду. Поряд з іншими документами

Лизогубівський літопис є важливим джерелом у вивченні історії України першої половини XVIII століття.

В 1742 році на російській престол було зведено імператрицю Єлизавету. Під час її правління політика російського уряду стосовно України стає більш поблажливою. На прохання свого фаворита графа Олексія Розумовського Єлизавета в 1744 році здійснює подорож до Києва, щоб вклонитися святиням, ближче познайомитись з Україною та українським народом. В Україні її зустрічали дуже урочисто. “Приїом, зроблений Єлизаветі в Толстодубові, під Глуховом, на самому кордоні України, був чудовий. 10 полків реєстрових, 2 компанійських і кілька загонів з надвірної гетьманської корогви, генеральні старшини й бунчукові товариші отаборилися за шість верст від Есмані. Полки були вишикувані в одну лінію, у два ряди: перший полк, відсалютувавши Цариці прапорами й шаблями, обскакував весь фронт і другий полк і зупинявся за останнім, другий робив теж саме – і таким чином государиня бачила нерозривний ланцюг полків до Глухова. Війська були одягнені заново в сині черкески з вільотами й широкі шаровари з різнобарвними по полках шапками. Государиня 5 вересня о четвертій годині пополудні була зустрінута козацькими військами під орудою генерального обозного Якова Лизогуба”³⁴. Під час подорожі імператриці генеральна старшина подала клопотання про відновлення в Україні гетьманства. За наказом Єлизавети українські депутати, серед них – і Я.Ю. Лизогуб, були запрошені до столиці, де провели майже чотири роки – з осені 1745 до кінця 1749 року, поки вони чекали відповідного указу сенату про дозвіл на обрання нового гетьмана України. А коли їм було дозволено збиратись додому, Я. Лизогуб сильно захворів і згодом помер. Поховали його в Санкт-Петербурзі на Лазаревському кладовищі в Олександро-Невській лаврі. За два дні до смерті в листі до О.Г. Розумовського Я.Ю. Лизогуб просив заступництва для своїх дітей Григорія, Іллі та онука Якова. Яків Юхимович мав трьох синів – Івана, Григорія та Іллю, які були бунчуковими товаришами. Відомо, що Ілля Якович у жовтні 1774 року командував Прилуцьким полком, а через два роки йому було присвоєно чин малоросійського полковника.

Онук Яків Іванович, про якого так клопотався дід, народився в Седневі в 1720 році. Як і його батько, теж був бунчуковим товаришем, брав участь в церемонії обрання останнього гетьмана України К.Г. Розумовського в Глухові в 1750 році. “22 лютого справлено в незвичайно святочній обстанові вибір гетьмана. Напереді йшла військова українська музика, потім секретар міністерства заграничних справ віз царську грамоту, котрій зібрані полки отдавали честь. За ним бунчукові товариші: Гамалія та інші – несли гетьманську корогву, а за нею йшов генеральний хорунжий Ханенко з двадцятьма бунчуковими товаришами. Потім бунчукові товариші Маркович і Ширай несли на червоній подушці гетьманську булаву, і за нею йшли генеральні старшини: суддя Горленко, підскарбій Скоропадський і писар Безбородько й при них 24 бунчукові товариші. Бунчукові товариші Лизогуб і Чернолузький несли на оксамитовій подушці гетьманський бунчук, і йшов генеральний бунчужний Оболонський з бунчуковими товаришами й іншою старшиною. ... Нарешті, бунчуковий товариш Мокрієвич ніс військовий прапор і за ним ішли військові товариші, а в кінці їхав царський представник Гендриков”³⁵. Яків Іванович Лизогуб був одружений на Марії Семенівні Сулимі, дочці переяславського полковника.

Іван Якович Лизогуб (1761–1819), син Якова Івановича, який доводився правнуком генеральному обозному, був маршалком дворянства Городнянського повіту (1805), протягом трьох років (1816–1819) Чернігівським губернським маршалом дворянства. Мав маєтки та великі земельні володіння на Чернігівщині – в Седневі, Куликівці, Бірківці та Дунінівці Золотоніського повіту на Черкащині. Був одружений з Ганною Василівною Дуніною-Борковською, дочкою бунчукового товариша, мав з нею шестеро синів та дві доньки.

Їхній старший син Яків Іванович (1786–?) з трирічного віку був записаний капралом

до Ізмайлівського полку, закінчив благородний пансіон при Московському університеті. Служив у штаті Головного поштового управління, потім перебував в Москві, де обіймав різні посади в канцелярії Головнокомандуючого, служив перекладачем при Московському імператорському театрі. В 1814 році був колезьким асесором, не одружений.

Гідними нащадками славних козацьких традицій були й інші діти Івана Яковича. За активну участь у Вітчизняній війні 1812 року військовими нагородами були відзначені Ілля, Олександр, Володимир та Василь Лизогуби.

Георгіївський хрест 4 ступеня отримав генерал-майор Олександр Іванович Лизогуб (1790–1839) за 25-річну військову службу. В дитинстві він виховувався в пажеському корпусі, служив у Литовському, Оренбурзькому, Сибірському уланських полках. В 1830-і роки в чині полковника, а згодом генерал-майора, командував Серпухівським уланським полком та першою Уланською дивізією. Учасник багатьох закордонних військових походів, брав Париж у 1814 році.

За родинними переказами в 1812 році Олександр Лизогуб тяжко захворів. Хвороба настільки стурбувала його матір Ганну Василівну, що вона молилась за одужання сина у церкві перед портретом святителя Феодосія Углицького, і під час молитви їй сказали, що сину покращало. Коли Олександр одужав, вдячна мати умовила віддати їй портрет свт. Феодосія і прийняти від неї копію. На її замовлення старий портрет було поновлено і передано до соборного храму містечка Седнів³⁶.

Олександр Іванович Лизогуб став відомим українським композитором, одним із зачинателів української фортепіанної музики. Він є автором ноктюрнів, мазурок, варіацій на теми українських народних пісень “Ой, у полі криниченька”, “Ой, ти, дівчино”, “Ой, не ходи, Грицю”, романсу “Смерть на чужині”. Ноктюрни О.І. Лизогуба, які відображали сферу витончених інтимних переживань, характерних для епохи романтизму, музикознавці порівнюють з ранніми творами відомого польського композитора Ф. Шопена. Олександр Іванович Лизогуб був ініціатором проведення сімейних музичних вечорів у Чернігові, на яких виступав як чудовий виконавець фортепіанних творів. Про музичний талант Олександра Івановича згадував у своїх спогадах Лев Жемчужников: “Він поклав на ноти думу “Про вдову і від’їзд сина” і співав її. Мотив, звичайно, було взято від бандуристів”³⁷.

Був одружений на Єлизаветі Андріївні Жерве, дочці дійсного статського радника.

Ілля Іванович (1787–1867) за сімейною традицією став військовим, служив в Ізмайлівському полку, брав участь в Австрійському поході, був ад’ютантом малоросійського генерал-губернатора князя М.Г. Репніна. За мужність та відвагу, проявлені у Бородинській битві, І.І. Лизогуба нагородили золотою шпагою. Ілля Іванович не стояв осторонь суспільно-політичного життя України, належав до таємної масонської ложі “З’єднаних слов’ян”, про що свідчив диплом, виданий йому 27 травня 1818 року і знайдений вже після смерті Іллі Івановича³⁸. До масонської ложі входили українці, росіяни і поляки, що прагнули до встановлення дружніх стосунків між цими народами, які мали об’єднатися у вільну спілку. Деякий час І. Лизогуб перебував за кордоном, а в 1821 році в чині полковника вийшов у відставку і повернувся до Седнева, де жив у родовому маєтку разом з дружиною Єлизаветою Іванівною, уродженою графинею Гудович, дочкою генерал-фельдмаршала, фрейліною. Ілля Іванович виявився талановитим будівничим: його зусиллями родинний маєток перетворився на мальовничий архітектурний ансамбль. За кращими зразками того часу він упорядкував парк, який прикрасили чудові липи. У місцевого козака придбав ґрунт заради розкішної липи, сплативши козаку за землю та знесення будівель і побудувавши йому все на іншому, просторішому місці. Зусиллями І. Лизогуба було влаштовано “самодіючу” машину, яка постачала сад, будинок та інші приміщення прозорою джерельною водою. У розкішному парку було декілька фонтанів, один з яких, названий “Тетьманом”, бив

струменем вище відомого петергофського “Самсона”. До старої козацької кам’яниці кінця XVII століття, добудували башту псевдоготичної форми, у мальовничій місцевості, на схилі гори – альтанку, з якої відкривався краєвид на ріку Снов, широкі луки та ліс.

Яскраво описав свої гостини у Лизогубів влітку 1852 року відомий російський художник Л.М. Жемчужников: “Проехав переулками, мимо невзрачного дощатого забору, из-за которого виден был сад, мы остановились у крыльца огромного господского дома. Дом Лизогубов был частями каменный, частями деревянный, но просторный; видно было, что надобности семейные удовлетворялись пристройками и надстройками в разное время; он был наполнен картинами и своими несколькими фасадами смотрел в сад. Сад был большой. Роскошные деревья густыми непроницаемыми массами спускались вдоль горы к реке. От дома садом шла дорожка через высокий вал времен Батыя, заросший густо барвинком и большими старыми шелковичными деревьями, приносящими прекрасные черные и белые ягоды. Дорожка эта вела к небольшому деревянному домику, в котором жил летом А.И. Лизогуб со своим семейством, как на даче, и стена которого была покрыта настоящим виноградом. За этим домиком стояла полуразрушенная каменица времен Хмельницкого; одну из стен ее покрывал виноград”³⁹.

Ілля Іванович був людиною різнобічно обдарованою, захоплювався музикою, добре грав на роялі, чудово співав, про це також згадував Лев Жемчужников, який брав у нього уроки співу і відзначав у І. Лизогуба прекрасний педагогічний талант: “Ілля Іванович був чудовим учителем і мав безмежне терпіння. Мені траплялося зупинятись біля вікна вітальні, по дорозі до ріки, щоб бачити, як Ілля Іванович учить дочку лікаря, з таким же терпінням і витримкою, як нас, і, стоячи непомічений, я милувався ідеальним учителем: дівчинка грала на роялі, а він на віолончелі, терпляче поправляючи й повторюючи те саме”⁴⁰. І.І. Лизогуб написав твір для віолончелі, який, у наш час виконаний викладачами Чернігівського музичного училища ім. Л. Ревуцького, свідчить про яскравий музичний талант його автора. Ось як характеризував Іллю Івановича Лизогуба історик Микола Маркевич: “Чудовий музикант, піаніст, віолончеліст, співак і композитор, гарний живописець, пристрасний гідралік, він прикрашає Седнів садами, фонтанами і живе тихо, скромно, але як пан”⁴¹.

На відміну від старших братів Андрій Іванович Лизогуб (1804–1864) – вихованець Московського університету, не став військовим, а перебував на цивільній службі, займаючи різні посади: був канцеляристом у Чернігівському дворянському зібранні, служив в канцелярії малоросійського військового губернатора. У 1837 році його призначили чиновником Одеської митниці. На службі особливо наполягав старший брат Яків. “Шануючи брата і родинні традиції, Андрій вволив його волю і записався на якийсь вельми короткий час на службу”⁴². Але ця робота не була Андрію Івановичу до вподоби, як писав Олександр Кониський: “...страх, як не шанував він оцієї служби в канцеляріях, просто гидував нею. Йому нудно було жити з темним натовпом, “його тягло на село, до господарства”⁴³. Він одружився з Надією Дмитрівною Дуніною-Борковською, що походила зі старовинного козацького роду, і жив у батьківському маєтку. В останні роки свого життя Андрій Іванович був членом губернського в селянських справах присутствія, обраний від чернігівського дворянства. У 1858–1859 роках працював у Комітеті по складанню проекту Положення про поліпшення та влаштування побуту поміщицьких селян. Разом з іншими ліберальними поміщиками стояв на позиціях викупу садиби селянином у приватну власність⁴⁴.

Сімейство Лизогубів відзначалось ліберальними поглядами та гуманістичними ідеями: “Кріпакам лизогубівським у Седневі жити було не згірше, їх добре одягали, добре годували і роботами не обтяжали. Траплялось, що пан дасть “чубкової” (про кару різками не чутно було), але ж Андрій Лизогуб зопалу добре було чубить і власних дітей”⁴⁵.

Природу рідного краю, рідну мову, пісню “обидва Лизогуби, яко люди освічені і

не до пня ще попсовані чужою псевдо цивілізацією – ще любили. В їх домі часто було можна чути українські пісні”⁴⁶. Дуже образно характеризує сім’ю свого хрещеного батька – І.І. Лизогуба Ілля Людвигович Шраг, знаний чернігівський адвокат та відомий громадсько-політичний діяч кінця XIX – початку XX століття: “Лизогуби були, як на той час, дуже видатні люди, культурні, добре освічені. Приїздив іноді до Седнева ще третій брат, Василь (народився 1801 року в Бірківці, Сосницького повіту, полковник, брав участь у військових походах, мав поранення, нагороджений орденом св. Станіслава 3 ступеня та Пруського Червоного Орла – Н.С.), досить характерна людина: колишній улан, він любив українську мову, складав українські, переважно, гумористичні вірші”⁴⁷. Був одружений на Варварі Іполитівні Петровській, письменниці. Її портрет роботи відомого російського художника В. Тропініна, написаний у 1847 році, зберігається в Державному Російському музеї в Санкт-Петербурзі⁴⁸.

Лизогуби, безперечно, мали українські симпатії, особливо Андрій та Василь. Андрій Іванович був палким прихильником поезії Т.Г. Шевченка. В листі до поета Варвара Репніна писала: “Який мене жаль бере, що ви не знайомі з А. (Андрієм) Лизогубом! З яким теплим спочуттям він читає ваші поеми, і як він жалкує, що не знає вас особисто”⁴⁹. Варвара Миколаївна, дочка малоросійського генерал-губернатора М.Г. Репніна стала добрим “другом-сестрою” Тараса Григоровича Шевченка, який неодноразово гостював в їхньому маєтку. Там збиралось інтелігентне товариство, до якого належав і Віталій Іванович Лизогуб (народився 1791 р. у Седневі, дружина – Феодора Андріївна Моркович). Він свого часу, як і Ілля Іванович, теж служив ад’ютантом у М.Г. Репніна в канцелярії малоросійського генерал-губернатора у чині ротмістра. Після виходу в відставку полковник В.І. Лизогуб, маєток якого знаходився по сусідству в с. Коломієць Пирятинського повіту, часто бував у Репніних, де і познайомився з Т.Г. Шевченком. Про перебування Кобзаря в Яготині знали і седнівські Лизогуби. Влітку 1843 року їх відвідала Варвара Миколаївна, яка приїхала разом з батьками до своєї двоюрідною тітки Єлизавети Іванівни Гудович. 23 серпня 1843 року вона писала в листі до Ж.-Г. Ейнара: “Післязавтра ми їдемо до моєї тітки Лизогуб”⁵⁰. Дружина Іллі Івановича Лизогуба походила з роду Розумовських. Її мати Прасковія Кирилівна Розумовська, донька гетьмана, доводилась рідною тіткою дружині князя М.Г. Репніна Варварі Олексіївні, яка була донькою Олексія Кириловича Розумовського і онукою гетьмана.

В березні 1846 року Тарас Григорович прибув до Чернігова, де за завданням Київської археографічної комісії працював над альбомом “Мальовнича Україна”. На балу в залі дворянського зібрання він зустрівся з Андрієм Івановичем Лизогубом як з добрим знайомим, і останній запросив Т. Шевченка до Седнева. Господарі створили всі умови, щоб Тарас Григорович вільно почувався в їхньому маєтку, подбали про те, щоб йому гарно тут працювалось. Жив Шевченко в окремому флігелі (згорів під час великої пожежі в 1883 році), працював у добре обладнаній майстерні Андрія Івановича, який сам був гарним маляром, “хоч і дилетантом, але почуття і смак художника у нього були високорозвинені”⁵¹. Написані ним ікони знаходились в родинній Воскресенській церкві. З розповідей О.І. Ханенка відомо, що стіни будинку Лизогубів були прикрашені портретами дітей Андрія Івановича в національному українському одязі, які Лизогуб змалював власноручно⁵².

В Седневі Т.Г. Шевченко виконав олійний портрет Іллі Івановича та акварельний – Андрія Івановича. Тут він створив акварельні малюнки з натури “Коло Седнева”, “Чумаки серед могил”, “Седнівська кам’яниця”. Для Воскресенської церкви Т.Г. Шевченко написав ікону Різдва Богородиці, яку ще на початку XX століття бачив відомий український художник Опанас Сластьон. В 1847 році Т. Шевченко вдруге гостював у Лизогубів і більше працював як поет: написав поему “Осика” і передмову до нового видання “Кобзаря”.

Андрій Іванович став вірним другом поета і не відцурався від нього, коли Т. Шевченка

заарештували. “Всяк друг речет: содружившихся ему и аз: но есть именем точию друг. Отак тепер і зі мною сталося. Було, на собаку кинь, то влучиш в друга, а як прийшлося до скруту, то святий їх знає, де вони поділись! Чи не вимерли, крий боже? Ні, здравствують, та тільки одцурались безталанного свого друга. Бог їм звидить. З привеликою радістю і дякою прийняв я лист ваш, уже другий, написаний 31 декабрю”⁵³, – зазначав Т. Шевченко у листі до Андрія Івановича.

Щиросердність Лизогубів відзначав Тарас Григорович у листах з Орської фортеці: “Великим веселієм звеселили ви мене своїм добрим, християнським листом у цій бусурманській пустині. Спасибі вам, друже мій добрий, я з самої весни не чув рідного, щирого слова.”⁵⁴ Т. Шевченку було заборонено писати та малювати, але Андрій Іванович разом з братом знаходили різні засоби, шукали знайомих, через яких передавали гроші, листи та посилки: “Я не знаю, що б зо мною сталося. Якби не ви! В великій пригоді стали мені оці 50 карб. ... Якби не ви, то мене б давно з нудьги не стало, а то все – таки, хоч украдучи, та трошки помалюю, а воно й полегша”⁵⁵.

Родина Лизогубів була одна з небагатьох, яка всіма можливими засобами намагалась підтримати Тараса Григоровича на засланні. “Не знаю, чи зраділа б так мала ненагодована дитина, побачивши матір свою, як я вчора, прийнявши подарунок твій щирий, мій єдиний друже, так зрадів, що ще й досі не схаменуся, цілісеньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав по тричі, цілуючи всяку фарбочку. ... Я, взявши в руки скриньку, подивився і неначе перелетів у малярню, в Седнев”⁵⁶. Лизогуби, граф О.К. Толстой, граф А.І. Гудович, що доводився родичем Іллі Івановичу, просили В.В. Петровського, генерал-губернатора Оренбурзького краю полегшити долю Шевченка. Але в 1850 році Андрію Івановичу Лизогубу було категорично заборонено листування з заарештованим поетом. “Шеф жандармів граф Орлов іменем царя заборонив А. Лизогубові листуватися із Шевченком”⁵⁷. Ось як про цю подію розповідав один з перших біографів поета: “Літуючи р. 1850 в Чернігові в своїх свояків Данькевичів, Орлов (начальник III відділу імператорської канцелярії) через чернігівського губернатора Павла Гессе покликав до себе Лизогуба. Віч-на-віч він ганьбив його за приятелювання з Шевченком і царським іменем заборонив йому листуватись з ним, похваляючись, що інакше – і про його Лизогуба – знайдеться місце там, де перебуває Шевченко”⁵⁸. З того часу А.І. Лизогуб перебував під таємним поліцейським наглядом. Але з цього приводу існує й інша думка, яку в 1899 році висловила редакція журналу “Киевская старина”: “Не приходилось нам слышать, чтобы гр. Орлов был когда-либо в Чернигове, кроме тех случаев, когда он сопровождал императора Николая I. В 1850 г. гр. Орлов в Чернигове вовсе не был, судя по тому, что Черниг. губ. вед. за этот год ничего о том не говорят, не было у гр. Орлова и тех родственников в Черниговской губернии, о которых говорит львовское издание биографии Т.Г. Ш-ка”⁵⁹. Т. Шевченко не знав про це і намагався з’ясувати, що сталося: “Вот уже третий год, как я не имею от вас никакого известия, последнее письмо ваше получил я в Оренбурге 1850 в последних числах мая... право, не знаю, что думать”⁶⁰.

Часто влітку в маєтку Лизогубів відпочивали відомі художники, письменники, які приїздили з Москви та Санкт-Петербурга. За спогадами І.Л. Шрага, заїжджав до них граф Олексій Толстой, бував український поет Віктор Забіла,⁶¹ на вірші якого Михайло Глінка написав романси “Не щибечи, соловейку” та “Гуде вітер вельми в полі”. Плідно працювали тут Лев Жемчужников та його друг Лев Лагорію, вони замальовали красуню липу, флігель і майстерню, де жив і працював Т.Г. Шевченко. В 1861 році в альбомі “Живописна Україна” з’явився малюнок Л. Жемчужникова “Старовинні дерев’яні ворота. Седнів”.

В 1859 році в Седневі гостював український байкар Леонід Іванович Глібов. Його улюбленим місцем відпочинку була альтанка, розташована на схилі високого пагорба над рікою Снов у парку садиби Лизогубів. Тут він написав ліричний вірш “Журба”, який

згодом, покладений на музику відомим українським композитором М.В. Лисенком, став популярною народною піснею “Стоїть гора високая”.

У Андрія Івановича Лизогуба було троє синів. Старший Ілля Андрійович народився в 1846 році в Седневі, за фахом був юристом, служив суддею в Тифліській судовій палаті, мав звання дійсного статського радника. Був одружений на Софії Вікторівні Баршевській.

Дмитро Андрійович (1850–1879) належав до числа революціонерів-народників, був членом пропагандистських гуртків, одним із засновників народницької організації “Земля і воля”. Навчався в Санкт-Петербурзькому університеті на юридичному факультеті, але на четвертому курсі був виключений за участь у революційному русі. За ведення революційної пропаганди в Чернігівській, Полтавській та Київській губерніях його тричі притягували до слідства. Ось як характеризував Д. Лизогуба відомий народоволець С. Степняк-Кравчинський: “Під зовнішньою спокійною та ясною зовнішністю в ньому крилась душа, наповнена силою та вогнем. Для нього переконання були релігією, якій він присвятив не тільки своє життя, але й що значно важче – кожен свою думку – він ні про що не думав, крім служіння справі.” Характеризуючи революціонерів, Степняк-Кравчинський підкреслював, що “Дмитро Лизогуб був святий”⁶².

У липні 1878 року Д.А. Лизогуб був заарештований в Одесі і ув’язнений в одеській тюрмі. Найбільшим з процесів в цей час був “процес 28-ми”, що відбувався в Одеському військово-окружному суді 25 липня – 5 серпня 1879 року. На ньому до страти були засуджені С. Чубаров, Й. Давиденко, С. Віттенберг, І. Логовенко і Д. Лизогуб. Якщо перших ще можна було звинуватити у тероризмі, то стосовно Лизогуба цього аж ніяк не можна було зробити. Справжньою причиною його страти була велика грошова допомога (понад 150 тис. крб.), надана революціонерам в 1876–1879 рр.⁶³ Д. Лизогуб “піддерживал целых полтора года почти все русское революционное движение”⁶⁴, в той час як сам жив досить економно, навіть бідно, не витрачаючи жодної копійки з тих грошей, які можна було використати на революційні справи. На суді Дмитро відмовився від захисту, заявивши, що у звинувачувальному акті відсутні факти звинувачення, і протидіяти цьому не має жодного сенсу. “Обвинение обрушилось всею тяжестью на Лизогуба, человека, который в тюрьме душевно сокрушался о том, что ему не удалось совершить ни одного террористического акта”⁶⁵. У своїй автобіографії І.Л. Шраг згадував: “Кажуть, що навіть прокурор судової палати намагався пом’якшити цей суворий вирок, але генерал Панюшин затвердив смертну кару”⁶⁶. 10 серпня Д. Лизогуб був страчений в Одесі на Скаковому полі.

Смерть Д. Лизогуба глибоко сколихнула все передове російське суспільство. Неправедним судом царського уряду був обурений професор Київського університету видатний вчений-криміналіст О.Ф. Кістяківський. Стосовно цієї події в його “Щоденнику” є такий запис: “Жаль мне молодого человека. Ему исполнилось теперь 29 лет... Лизогуб не выходил у меня из головы. Повешение его есть гнусное действие гнусного произвола и полувоенного положения”⁶⁷. Лев Жемчужников, який знав Дмитра ще 7-річним хлопчиком, писав: “Это был не суд праведный и милосердный, а скорый и жестокий – немилосердное убийство”⁶⁸. Лев Миколайович Толстой присвятив цій трагічній події оповідання “Боже і людське”, де вивів образ Дмитра під прізвиськом Синьогуб. Над долею головного героя оповідання великий письменник часто плакав, особливою, коли розповідав про останні дні його життя, і бачив в ньому ідеальну людину.

Найменший син Андрія Івановича Федір Лизогуб (1851–1928) народився в Седневі, закінчив реальне училище. Був гласним Городнянського повітового та Чернігівського губернського земського зібрання (1886–1901). Протягом дев’яти років (1888–1897) обирався предводителем дворянства Городнянського повіту. В 1893 році на зборах Чернігівського губернського дворянського зібрання Ф.А. Лизогуб виступив з пропозицією

про запровадження допоміжної дворянської каси для захисту дворянських маєтків від продажу з публічних торгів. На його думку така каса суттєво б підтримала дворян і їхні землеволодіння під час стихійних обставин і запобігала б банкрутству. Ф. Лизогуб запропонував створити товариство дворянської самопомоги і асигнував 1000 карбованців особистих коштів для цієї справи. Почин Федора Андрійовича знайшов широку підтримку з боку інших представників чернігівського дворянства, які наслідували його приклад. Збори прийняли статут, в якому було записано, що “капіталу-самопомоги присваивается имя графа Григория Александровича Милорадовича и дворянина Федора Андреевича Лизогуба в знак признательности за начин и осуществление этого дела”⁶⁹.

Значні особисті кошти вкладав Федір Андрійович на користь навчальних закладів Чернігівської губернії: в 1893 році він надав допомогу новоутвореному Новозибківському сільськогосподарському училищу у розмірі 1000 крб.⁷⁰ У 1890-і роки колезький регістратор Ф. Лизогуб – почесний член Чернігівського губернського опікування дитячими притулками. В 1909 році став дійсним статським радником.

Як голова Полтавської земської управи в 1901–1915 роках Ф.А. Лизогуб багато зробив для перетворення міста на центр української культури. Він виступав одним з ініціаторів спорудження пам’ятника видатному українському письменнику І.П. Котляревському, сприяв виданню його творів. Його клопотаннями для Полтавського земства був побудований новий будинок в українському стилі, був він і серед ініціаторів створення музею. За прикладом своїх батьків опікувався розвитком українського мистецтва. Власним коштом Ф. Лизогуб підтримував школу художнього промислу імені М. Гоголя у Миргороді, якою керував відомий український художник О. Сластьон.

Вшановуючи пам’ять великого Кобзаря, до 90-річчя від дня народження Тараса Шевченка на кошти Федора Андрійовича у Седневі був встановлений бюст поета роботи відомого українського скульптора Ф.П. Балавенського.

В Чернігові Ф. Лизогуб мав власний будинок по вулиці Гончій, 70 (тепер – вул. Горького, будинок не зберігся), займався підприємництвом та торгівлею лісом. Станом на 1901 рік володів нерухомістю в Чернігові, яка оцінювалась у 4425 карбованців. (Для порівняння : Милорадович Г.О., граф – 13.730 крб., Вондрак І.И., власник чернігівського Слов’янського пиво-медовареного заводу –16.615 крб.)⁷¹.

У 1897 році за сприяння Ф.А. Лизогуба у Седневі відкрили телеграфну станцію – одну з перших на території губернії⁷².

Федір Андрійович належав до партії октябристів; протягом двох років, у 1915–1917 рр., був радником російського намісника на Кавказі. Після Лютневої революції 1917 року очолював відділ іноземних підданих Міністерства закордонних справ Росії. Через деякий час переїхав в Україну. 29 квітня 1918 року З’їзд земельних власників обрав Павла Скоропадського гетьманом України. Замість Української Народної Республіки була проголошена Українська Держава. У травні гетьманський уряд, до якого увійшли відомі українські діячі, очолив Федір Андрійович Лизогуб. Ось як описав свою зустріч з Ф. Лизогубом відомий український історик і громадський діяч Д. Дорошенко: “Мене ввели до кабінету Лизогуба. Передо мною був середнього зросту, з невеликою бородою пан, з гарним і трохи суворим обличчям. Він без довгих розмов запропонував мені пост товариша міністра закордонних справ”⁷³.

Діяльність Ф.А. Лизогуба на посту отамана (голови) Ради міністрів була спрямована на стабілізацію політичного, економічного і культурного життя в державі та послідовне відстоювання інтересів України на міжнародній арені. В інтерв’ю кореспонденту однієї з берлінських газет Ф. Лизогуб зазначав: “Наше гасло – робота, а не політика. При цьому ми не хочемо відбирати право народу самому визначати майбутню і остаточну форму правління,

яке буде скликатись по виборам, – вирішити, чи країна хоче лишитись при гетьмані, або встановити друге правління: чи бути Україні монархією, чи республікою. Потім видані будуть закони про вибори. Уряд буде виправляти шкоду, котра явилась наслідком війни та монархії”⁷⁴.

В результаті діяльності уряду Ф. Лизогуба Українська Держава досягла помітних успіхів у розбудові державності, стабілізації економіки і фінансів. Ф. Лизогуб намагався залучити до співпраці представників партій національно-демократичного напрямку, в тому числі Український національно-демократичний союз. Протягом літа 1918 року під керівництвом Ф. Лизогуба була проведена велика організаційна робота зі створення постійної штатної структури військових частин та підрозділів сухопутних військ Збройних сил Української Держави, реформування військово-морського флоту, з демобілізації торговельного флоту, відновлення Українського козацтва та зміцнення органів Державної варти.

Федір Лизогуб залишив помітний слід у дипломатії. Протягом 11 місяців діяльності уряду Україна мала 11 дипломатичних і близько 50 консульських представництв у 20 країнах, а на своїй території – 12 дипломатичних і 42 консульських представництва зі 124 держав. Але не всі його дипломатичні ініціативи були схвалені сучасниками. Особливо це стосувалось відносин із більшовицькою Росією.

Після зречення гетьманом влади Федір Андрійович був змушений емігрувати до Югославії. Там у 1928 році він помер.

Отже, протягом майже трьох століть представники козацького роду Лизогубів були активними дійовими особами української історії. Згадку про цю велику родину зберігають не тільки численні документи XVII – початку XX століть, а й чудові пам’ятки історії та культури, створені їхнім коштом.

¹ Ситий І. Тестамент Якова Кіндратовича Лизогуба // Пам’ять століть. – 1996. – № 3. – С. 9.

² Лазаревский А. Люди старой Малороссии. Лизогубы // Киевская старина. – 1882. – Январь. – С. 103.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Рігельман О. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К., 1994. – Т. 2. – С. 507.

⁶ Оглоблин О. Гетьман Иван Мазепа та його доба. – К., 2001. – С. 91.

⁷ Там само.

⁸ Рігельман О. Вказ. праця. – С. 512–513.

⁹ Крип’якевич І. Велика історія України від найдавніших часів. – Т. II. – К., 1993. – С. 208.

¹⁰ Колекція кириличних стародруків Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського: Каталог / Упорядники: С.О. Половникова, І.М. Ситий. – К., 1998. – С. 86–87.

¹¹ Інв. № Ал-222.

¹² Про мощі святиителя Феодосія й про мумії панів Лизогубів. – Чернігів, 1930. – С. 10–12.

¹³ Арендар Г. Вроцлавське срібло з фондів Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського // Скарбниця української культури: Зб. наук. праць. – Вип. 5. – Чернігів, 2005. – С. 11.

¹⁴ Ситий І. Тестамент Якова Кіндратовича Лизогуба. – С. 10.

¹⁵ Там само. – С. 13.

¹⁶ Там само. – С. 11.

¹⁷ Там само. – С. 12.

¹⁸ Арендар Г. Церковні старожитності Чернігова XVII–XVIII ст. // Скарбниця української культури. – Вип. 3. – Чернігів, 2002. – С. 91–92.

¹⁹ Южнорусские летописи. – К., 1856. – С. 88.

²⁰ Лазаревский А. Вказ. праця. – С. 114.

²¹ Там само.

²² Там само. – С. 114.

²³ Оглоблин О. Вказ. праця. – С. 287.

²⁴ Модзалевский В. Малороссийский родословник. – К., 1912. – Т. 1. – С. 102–103.

²⁵ Федоренко П. Рудни Левобережной Украины в XVII–XVIII вв. – М., 1960. – С. 223.

²⁶ Там само.

²⁷ Зайченко В. Вишивка козацької старшини // Родовід. – 1995. – № 3 (12). – С. 96.

²⁸ Лазаревский А. Вказ. праця. – С. 115.

- ²⁹ Оглоблин О. Вказ. праця. – С. 239.
- ³⁰ Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн. 5. – Чернигов, 1874. – С. 66.
- ³¹ Там само.
- ³² Ригельман О. Вказана праця. – С. 644.
- ³³ Бантыш-Каменский Д. История Малой России. – Киев, 1902. – С. 443.
- ³⁴ Васильчиків О. Брати Розумовські при дворі Єлизавети Петрівни // Хроніка – 2000. – 2003. – № 53. – С. 88.
- ³⁵ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1992. – С. 381.
- ³⁶ Черниговские губернские ведомости. – 1897. – 9 января. – № 1021: Часть неофициальная.
- ³⁷ Жемчужников Україна 1850-х років очима художника – петербуржця. // Хроніка 2000 – № 53 – 2003. С. 395.
- ³⁸ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушевський. – К., 1991. – С. 198.
- ³⁹ Жемчужников Л. Мои воспоминания из прошлого. – Л., 1971. – С. 131.
- ⁴⁰ Жемчужников Л. Україна 1850-х років очима художника – петербуржця. // Хроніка – 2000. – 2003. – № 53. – С. 384.
- ⁴¹ Сапон В. Седнів. – Ніжин, 2004. – С. 43.
- ⁴² Кониський О. Вказ. праця. – С. 190.
- ⁴³ Там само. – С. 189.
- ⁴⁴ Половец В., Тимошенко А. Григорій Павлович Галаган // Сіверянський літопис. – 1999. – № 2. – С. 65.
- ⁴⁵ Кониський О. Вказ. праця. – С. 190.
- ⁴⁶ Там само. – С. 190.
- ⁴⁷ І.Л. Шраг. Документи і матеріали / Упор. В.М. Шевченко та ін. – Чернігів, 1997. – С. 40.
- ⁴⁸ Государственный Русский музей. Живопись XVII – начала XX в.: Каталог. – Л., 1980. – С. 321.
- ⁴⁹ Кониський О. Вказ. праця. – С. 290.
- ⁵⁰ Жур П. Літо перше. – К., 1979. – С. 140.
- ⁵¹ Кониський О. Вказ. праця. – С. 222.
- ⁵² Письма А.И. Лизогуба к Г.П. Галагану // Киевская старина. – 1899. – Т. LXIV. – Кн. 3. – С. 131.
- ⁵³ Шевченко Т. Твори в п'яти томах. Вибрані листи. – К., 1979. – Т. 5. – С. 259.
- ⁵⁴ Там само. – С. 255.
- ⁵⁵ Там само. – С. 279.
- ⁵⁶ Там само. – С. 264.
- ⁵⁷ Афанасьев-Чужбинский О. Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982. – С. 430.
- ⁵⁸ Кониський О. Вказ. праця. – С. 334.
- ⁵⁹ Киевская старина. – 1899. – Т. LXIV. – Март. – С. 131.
- ⁶⁰ Шевченко Т. Вибрані твори. – К., 1979. – Т. 5. – С. 285.
- ⁶¹ І.Л. Шраг. Документи і матеріали. – С. 40.
- ⁶² Степняк-Кравчинский С. Сочинения: В 2-х томах. – М., 1958. – Т. 1. – С. 393.
- ⁶³ Рудько М. Революційні народники на Україні (70-ті роки XIX ст.). – К., 1973. – С. 181.
- ⁶⁴ Степняк-Кравчинский С. Подпольная Россия. – М., 1960. – С. 78.
- ⁶⁵ Пропагандисты 70-х годов. – П., 1907. – С. 62.
- ⁶⁶ І.Л. Шраг. Документи і матеріали. – С. 41.
- ⁶⁷ Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874–1885): У двох томах. – Т. 1. – К., 1994. – С. 483, 490.
- ⁶⁸ Жемчужников Л. Мои воспоминания из прошлого. – С. 16.
- ⁶⁹ Постановления Черниговского губернского дворянского собрания. 1893 год. – Чернигов, 1894. – С. 37, 258, 263.
- ⁷⁰ Черниговские губернские ведомости. – 1893. – 12 июня: Часть неофициальная.
- ⁷¹ Черниговские губернские ведомости. – 1901. – 14 января. – № 4: Приложение.
- ⁷² Черниговские губернские ведомости. – 1897. – № 1235: Часть неофициальная.
- ⁷³ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле // УІЖ. – 1993. – № 8. – С. 109.
- ⁷⁴ Черниговская земская газета. – 1918. – № 33–34. – С. 10–11.